

УДК 347.1

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ЄС

Постановка проблеми. Соціальні процеси, які відбуваються останнім часом в Україні, вимагають більш ефективного політичного, організаційного та правового забезпечення з метою прискорення руху до Європейської спільноти.

При цьому особливого значення набуває правове забезпечення економічних відносин, прав та свобод приватної особи, що є базовими цінностями Західної Європейської цивілізації. Відтак виникає необхідність більш активної адаптації українського законодавства до права ЄС, що загострює проблему пошуку шляхів його оптимізації.

У дослідженнях традиції приватного / цивільного права в Україні зверталася увагу на те, що цивільне право в Україні формувалося під впливом і Східної, і Західної традицій права.

І хоча процес формування традиції цивільного права триває століття, цей висновок залишається справедливим стосовно сучасного цивільного права України. Відтак до цього часу на концепцію права власності та зобов'язального права більшої мірою впливає римське право, а на концепцію регулювання сімейних відносин та спадкування істотно впливає рецепція Греко-Римського (Візантійського) права. Цими обставинами зумовлюється необхідність звернення до проблем рекодифікації вітчизняного цивільного законодавства.

Зауважимо, що «рекодифікація» є одним з найбільш поширених прийомів модернізації законодавства у цивілізаціях, які належать до «цивілізаційного фронтиру» (до цивілізації «фронтиру» належить також Україна, про що йтиметься далі). Це пов'язане з тим, що у процесі взаємодії культур фронтиру переважання тієї з них, котра активніша, виявляється поступово, а тому не завжди виникає необхідність проведення «кодифікації» у повному обсязі, а достатньою виявляється істотна модернізація та перегляд вже існуючих кодексів з використанням накопиченого актуального матеріалу. При цьому підґрунтя кодексів залишається тим самим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кодифікації (а тим більше – рекодифікації) завше супроводжувалися дискусіями, зумовленими тим, що певна частина суспільства залишалася відданою колишнім цінностям, тоді як інша – біла готова сприйняти цінності оновлені.

От і зараз пропозиції проведення рекодифікації цивільного законодавства та спроби її обґрунтування [1] викликали бурхливу реакцію деяких прихильників збереження існуючої системи «регулятивних» кодексів, на думку яких, «рекодифікація» дорівнює «декодифікації» [2], і здатна зруйнувати правовий лад у сфері економіки.

Варто зазначити, що їх аргументація значною мірою має, головним чином, характер інвектив,

спрямованих проти вітчизняних цивілістів та посиленням на недостатнє врахування європейського досвіду регулювання цивільних відносин.

Попри те, що питанням адаптації вітчизняного законодавства до європейського присвячено чимало наукових праць [3; 4; 5; 6], результати їх свідчать про існування різних позицій їхньої сутності, умов та підстав використання. Тому **цілями статті** є дослідження відповідної проблематики під кутом зору встановлення значення рекодифікацій для адаптації правової системи України до європейського права.

Виклад основного матеріалу. Однією з домінант сучасного етапу розвитку людства є європейська інтеграція, котра розуміється як процес політичної, юридичної, економічної (частково також - соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, у тому числі й частково розташованих в Європі, суть якого вбачають у налагодженні тісного співробітництва європейських держав, пов'язаного з посиленням всебічної взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, та подальшого зближення цивілізаційно споріднених національних спільнот [7].

У новітній вітчизняній правовій традиції зазвичай йдеться про «адаптацію законодавства України до законодавства ЄС» (Закон України від 18.3.2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та ін.). Такий самий підхід є помітним і в наукових дослідженнях [8].

На нашу думку, це є наслідком того, що у вітчизняній правовій доктрині усе ще переважає «нормативістський» підхід, через що право звужено розуміється як сукупність загальнообов'язкових норм, закріплених у законодавстві. Проте, право, як цивілізаційний феномен, є не лише елементом соціально-політичного устрою, але ще й елементом суспільної свідомості, складовою духовного світу людини, її правоментальності тощо.

Розуміючи право таким чином, можна зробити висновок, що має йтися про адаптацію вітчизняного концепту права до концепту права європейського.

У такому контексті правова адаптація виступає формою взаємодії правових систем, видом «правової акультурації», а під власне правовою адаптацією розуміється пристосування власної правової системи (її елементів) до іншої, аксіологічно близької, правової системи. Успішність правової адаптації залежить від «лабільності» (здатності до суміщення) правових систем. У свою чергу, це зумовлює необхідність врахування властивостей правових систем, що стосуються сфери, де відбувається адаптація.

Зазначені обставини мають бути враховані при визначенні алгоритму адаптації України до правової

системи ЄС (на сучасному етапі це виглядає як правова адаптація до умов внутрішнього ринку ЄС, котра полягає, передусім, у сприйнятті і прийнятті концепту приватного права). При цьому мають бути вирішенні також проблеми світоглядної, ментальної тощо сумісності, без чого не може бути досягнуто бажаного результату адаптації правосвідомості, праворозуміння, правової доктрини, законодавства і, врешті, концепту права (зокрема, права приватного).

Згадана проблема ускладнюється тим, що Україна належить до «цивілізацій фронтиру», чим визначається неоднозначне ставлення до дихотомії «приватне право», не надто чітке визначення співвідношення концептів «приватне право – цивільне право», перманентна дискусія цивілістів з прибічниками концепції «господарського права» тощо.

Разом із тим, чинниками, що сприяють адаптації правової системи України до права ЄС є достатньо чіткий цивілізаційний вибір України, а також існування орієнтирів напрямків адаптації українського права, які визначені у Draft Common Frame of Reference (DCFR) [9].

Варто зауважити, що таку адаптацію цивільного законодавства України до права ЄС доцільно проводити у формі, так званої «рекодифікації», котра дозволяє ефективно удосконалювати чинне законодавство на підґрунті чинної концепції правового регулювання. Такий шлях виглядає є перспективним, надто, якщо взяти до уваги його використання у «цивілізаціях фронтиру», наявність в Україні відповідного досвіду, а також належність чинного Цивільного кодексу України до кодексів «пасіонарного» типу, що забезпечують надійне підґрунтя креативних рішень для майбутнього.

Цим зумовлюється необхідність удосконалення концепту приватного права відповідно до сучасного бачення сутності прав та інтересів приватної особи, громадянського суспільства та його цінностей.

При цьому має бути врахована та обставина, що у цивілізаціях фронтиру концепт приватного права може мати особливості, які залежать від національних системи цінностей, ментальності тощо.

Однак у кожному разі незмінними є «камертон» – римське приватне право, і «методологічний імператив» - права людини як базова цінність, відповідність яким може досягатися за допомогою адаптації цінностей, правоментальності, а відтак коригування законодавства, у тому числі, шляхом кодифікацій, а надто – рекодифікацій цивільного законодавства.

Як зазначалося, використання рекодифікації законодавства взагалі є поширеним прийомом удосконалення правової системи у «цивілізаціях

фронтиру», що зумовлюється «порубіжним» характером останніх та спіралеподібним алгоритмом розвитку останніх.

Зокрема, неодноразово мали місце рекодифікації цивільного законодавства у Східної римській імперії та Візантійській фронтірній цивілізації, яка справила дужий вплив на розвиток української культури та правосвідомості. Це пояснюється тим, що греко-римське (візантійське) цивільне право, як елемент відповідної цивілізації, за своєю сутністю мало бути «правом фронтиру», що потребувало постійної кореляції відповідно до зміни цінностей «Візантійського фронтиру». Ефективність такої кореляція законодавства забезпечувалася шляхом його кодифікації (в умовах «старту» «Візантійського фронтиру»), а ще більше – шляхом рекодифікацій, пов'язаних з характером наступного розвитку цієї цивілізації, коли доцільними були переробки вже існуючих кодифікованих законодавчих актів без кардинального їхнього перегляду з метою адаптації до актуальних потреб свого часу.

При цьому рекодифікації цивільного законодавства у Східній Римській імперії (Візантії) відбувалися на підґрунті «права Юстиніана», яке основою стало формування основ «симбіозного» фронтірного концепту приватного права, у якому вже виразно проглядали публічно-правові риси, але ще залишалась приватноправова сутність.

Не зупиняючись на характеристиці рекодифікацій візантійського цивільного законодавства детально (це є предметом спеціального дослідження) згадаємо тут лише найбільш важливі з них.

Першою з таких рекодифікацій у Східній Римській імперії була організована у IX ст. імператором Василем Македонянином переробка Зібрання Юстиніана з метою його вдосконалення, уніфікації та модернізації відповідно до потреб часу. Вона мала метою перегляд норм компіляції Юстиніана з метою забезпечення їхнього застосування у нових умовах, усунення протиріч, елінізації тощо. Це не можна назвати «кодифікацією» (оскільки йдеться про модернізацію існуючих кодексів), але цілком придатне позначення «рекодифікація». Підсумковим актом цієї рекодифікації була Ісагога, видана у 885 (886) році від імені імператорів Василя, Лева та Олександра. Пізніше Ісагога була переглянута в цілому, і на її основі був створений Прохірон, сутність та зміст якого визначалися його призначенням як «ручної книги законів».

За Лева VI були створені Базиліки, що фактично також являли собою рекодифікацію, яка полягала у систематизації законодавчого матеріалу, розки-

даного по окремих частинам Зібрання Юстиніана. У відповідності з вказівками Лева VI усе «зайве», тобто те, що повторюється у нових законах, не використовується, скасоване більш пізніми законами, має бути вилученим з Базилік. Відповідно був скорочений матеріал, який здавався в нових умовах непотрібним. Доповненням до Базилік була збірка 113 новел Лева VI, що торкалися питань церковного, шлюбно-сімейного, спадкового, зобов'язального, процесуального та карного права. Характерною рисою новел, що увійшли до цієї збірки, є критичне ставлення до «старого писаного права», пошуки шляхів пристосування його до нових умов життя.

Роботи зі створення Базилік за сутністю були ревізією правових актів (яка на нашу думку, є ознакою рекодифікації), що накопичилися протягом останніх століть. При цьому, метою ревізії було не скасування «старого права Юстиніана», скільки реставрація його основних положень із одночасною модернізацією останніх, що мало зробити їх придатними до використання у нових умовах. Тому після видання Базилік «право Юстиніана» не було витіснене з юридичного обігу: в суді можна було посилатися як на Базиліки, так і на «Зібрання Юстиніана» у грецьких його обробках.

Попри критичні зауваження фахівців, слід визнати, що Базиліки мали для свого часу важливе значення як акт законодавства. Але ще більш важливу роль вони відіграли у процесах трансформації розуміння концепту приватного права, символізуючи спробу адаптації останнього до Візантійських умов і ментальності. Фактично йшлося про вибір шляху на роздоріжжі: рухатися у бік універсального приватного права чи зосередити зусилля на вирішенні повсякденних завдань. Тоді шальки терезів схилилися на користь останнього, що знайшло відображення і у візантійських рекодифікаціях, про які йшлося вище.

Неодноразово рекодифікації відбувалися й на українських землях і пізніше. Так, найважливішими подіями фронтиру Великого Князівства Литовського у галузі права було створення у 1529 році, так званого, «Старого» статуту Великого Князівства Литовського та його наступні рекодифікації. У зв'язку з цим тут варто зауважити цікаву (і характерну) обставину: дослідники часом ведуть мову не про створення нового Статуту, а про підготовку «нової редакції Статуту» [10]. Як на нашу думку, це свідчить про те, що за своєю сутністю законодавчі роботи, які відбувалися тоді (крім, можливо, створення I Статуту) мали ознаки не стільки «кодифікації», скільки «рекодифікації».

Оцінюючи можливості та перспективи рекодифікації цивільного законодавства в умовах сучасних інтеграційних процесів, маємо звернути увагу на те, що, коли підґрунтям їх слугує приналежність до цивілізації «фронтиру», то успіх залежить від характеру Цивільного кодексу, що діє у державі.

Стосовно другої умови слід нагадати тезу, котру ми висунули аргументували раніше. Сутність її полягає у тому, що кодекси можуть бути за своїм характером та значенням двох видів (типів).

Перший вид (тип) кодексів можна назвати «пасіонарним», оскільки у цьому випадку має місце створення кодифікованого акту на принципово новій або значно оновленій порівняно з тією, що існувала у державі і суспільстві, концепції права. Такі кодекси вносять істотні зміни у рівень регулювання певного виду суспільних відносин, переводячи його у нову якість, внаслідок цього вони впливають на суспільні відносини, які регулюють. Нерідко вони можуть слугувати взірцем для правотворчості у інших державах, надихаючи розробників на нові рішення (а іноді на прямі запозичення). Яскравими прикладами такого типу цивільних кодексів є Австрійський цивільний кодекс, Кодекс Наполеона, Цивільний кодекс Нідерландів та деякі інші. Кодекси названого типу слугують достатньо надійним підґрунтям для рекодифікації цивільного законодавства.

Другий вид кодексів є завершальним актом того чи іншого етапу розвитку певної галузі права (частіше це стосується публічних або «переважно публічних») галузей. Назвемо його «підсумковим», оскільки він ніби підбиває підсумки розвитку правової думки і законодавства країни на цьому етапі, підводить ризику під досягненнями у тій та іншій сфері, фіксуючи останні. Кодифікації такого виду мали місце в історії права, мають вони місце і тепер. Наприклад, відомі Закони XII таблиць стали підсумком розвитку звичаєвого права архаїчного Риму. У вітчизняному праві, як на нашу думку, прикладом «підсумкової» кодифікації у галузі економіки може бути Господарський кодекс України, а у галузі регулювання відносин між людьми (фізичними особами), до цього типу, очевидно належить Сімейний кодекс України. Законодавчі акти такого типу об'єднує та ознака, що вони фіксують позицію, яка сформувалася на певному ортодоксальному підґрунті або у кож-

ному разі є компромісом «законсервованих» ідей і потреб суспільства, що розвивається. Як правило, такі кодекси досить успішно обслуговують потреби цивільного (торгового) обігу. Але внаслідок консерватизму концептуального підґрунтя або недостатньої методологічної основи останнього незабаром починають відчуватися їхні недоліки і вони піддаються усе більш активній критиці. Такі кодекси, можливо, достатньо надійно визначають підґрунтя правового, що існують у певній галузі, однак радикальне оновлення регулювання відносин у цій галузі можливе лише шляхом кодифікації.

Цивільний кодекс України можна віднести до активів «пасіонарного типу». Це пов'язано з тим, що він створювався на новій концептуальній основі як кодекс громадянського суспільства, правової держави і кодекс приватного права, з урахуванням сучасних європейських тенденцій та досвіду розвитку правових систем.

Висновки. «Пасіонарність» Цивільного кодексу України дає підстави для припущення, що втрати, про які йшлося, можуть бути досить легко ліквідовані в майбутньому шляхом рекодифікації, оскільки для цього існує необхідне концептуальне підґрунтя.

Оскільки Цивільний кодекс України, будучи за своєю сутністю кодексом приватного права на рівні концепції цивільного законодавства, відображає синтез західної та східної європейських традицій права, це дає підстави для сподівань на успішну адаптацію його норм до концепту європейського приватного права, засад та окремих положень законодавчих актів, які забезпечують з юридичного боку функціонування внутрішнього ринку ЄС та співробітництво у цій галузі ЄС з іншими країнами, що зробили європейський вибір.

Немає необхідності докорінної переробки Цивільного кодексу України. Відповідаючи на Виклики сьогодення, достатньо обмежитися рекодифікацією з метою адаптації вітчизняного цивільного законодавства до сучасного концепту приватного права, відображеного у Draft Common Frame of Reference (DCFR)

Разом із тим, слід зауважити, що адаптація до рішень, рекомендованих DCFR у цій галузі, може бути складною і потребуватиме не лише рекодифікації вітчизняного законодавства, але й відповідної адаптації правосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довгерт А. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. № 1: Національна доктрина приватного права: основні методологічні засади. 2019. С. 27–41.
2. Ілларіонов О. Рекодифікація = декодифікація? URL: <https://blog.liga.net/user/aillarionov/article/34014>.
3. Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу: Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. Львів, 2006. Вип. 1. 514 с.
4. Проблеми систематизації приватного права України та Європи : монографія / за заг. ред. Ю.В. Білоусова. Київ, 2009. 204 с.

5. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: правові засади : монографія / за ред. О.П. Орлюк. Київ, 2010. 464 с.
6. Хоменко О.О. Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до Європейського права. URL: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/13-Нomenko.pdf.
7. Інтеграційний процес: засади правового регулювання. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1372/92/>.
8. Гришак С.В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273–275.
9. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009.
10. Гурбик А.О. Статути Великого Князівства Литовського 1529, 1566, 1588. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Statuty_V.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

РЕКОДИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ЄС

У статті розглядаються питання визначення значення рекодифікацій для адаптації правової системи України до європейського права. Зроблено висновок про те, що має йтися про адаптацію вітчизняного концепту права до концепту права європейського з врахуванням належності України до «цивілізацій фронтиру». Зауважено, що таку адаптацію цивільного законодавства України до права ЄС доцільно проводити у формі, так званої «рекодифікації», котра дозволяє ефективно удосконалювати чинне законодавство на підґрунті чинної концепції правового регулювання. При цьому має бути врахована та обставина, що у цивілізаціях фронтиру концепт приватного права може мати особливості, які залежать від національних системи цінностей, ментальності тощо.

Ключові слова: приватне право, цивільне законодавство, адаптація, рекодифікація, концепт, правова система, європейське право, правосвідомість.

Харитонов Евгений Олегович, Харитонova Елена Ивановна

РЕКОДИФИКАЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ПРАВОВОЕ ПОЛЕ ЕС

В статье рассматриваются вопросы определения значения рекодификаций для адаптации правовой системы Украины к европейскому праву. Сделан вывод о том, что речь должна идти об адаптации отечественного концепта права к концепту права европейского с учетом принадлежности Украины к «цивилизации фронтира». Отмечено, что такую адаптацию гражданского законодательства Украины к праву ЕС целесообразно проводить в форме так называемой «рекодификации», которая позволяет эффективно совершенствовать действующее законодательство на основе действующей концепции правового регулирования. При этом должно быть учтено то обстоятельство, что в цивилизациях фронтира концепт частного права может иметь особенности, которые зависят от национальной системы ценностей, ментальности и тому подобное.

Ключевые слова: частное право, гражданское законодательство, адаптация, рекодификация, концепт, правовая система, европейское право, правосознание.

Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena

RECODIFICATION OF CIVIL LAW IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EU LEGAL FRAMEWORK

The article discusses the issues of determining the significance of recodifications to adapt the legal system of Ukraine to European law. It is concluded that we should talk about adapting the domestic concept of law to the concept of European law, taking into account Ukraine's belonging to the "civilization of the frontier". It is noted that it is advisable to carry out such an adaptation of the civil legislation of Ukraine to EU law in the form of the so-called "recodification", which allows to effectively improve the current legislation on the basis of the current concept of legal regulation. In this case, the fact that in frontier civilizations the concept of private law may have features that depend on the national system of values, mentality and the like. The article notes that the Civil Code of Ukraine can be attributed to acts of «passionate type». This is due to the fact that it was created on a new conceptual basis as a code of civil society, the rule of law and a code of private law, taking into account modern European trends and experience in the development of legal systems. The "passionarity" of the Civil Code of Ukraine gives grounds for the assumption that problems in the legal regulation of civil relations can be quite easily eliminated in the future by recodification, since there is a necessary conceptual basis for this. Since the Civil Code of Ukraine, being in its essence a code of private law at the level of the concept of civil law, reflects a synthesis of Western and Eastern European traditions of law, this gives grounds for hopes for the successful adaptation of its norms to the concept of European private law, principles and certain provisions of legislative acts, which provide the legal functioning of the EU internal market. However, there is no need for a radical revision of the Civil Code of Ukraine. As a response to the challenges of our time, recodification is enough to adapt civil law to the modern concept of private law, reflected in the Draft Common Frame of Reference (DCFR). At the same time, it should be noted that adaptation to the solutions recommended by DCFR in this area can be quite complicated and will require not only the recodification of domestic legislation, but also the corresponding adaptation of legal awareness.

Key words: private law, civil law, adaptation, recodification, concept, legal system, European law, legal awareness.